

Kuhu lähed
MAARIAMAA?
Quo vadis
TERRA MARIANA?

Toimetanud Eerik Jõks

EESTI KIRIKUTE NÕUKOGU

2016

Toetajad

Eesti Kirikute Nõukogu

Eesti Vabariigi Siseministeerium

Eesti Kultuurkapitali Rahvakultuuri Sihtkapital

Maarjamaa koostöökoogu

Juubeliaasta „Reformatsioon 500”

Hasartmängumaksu Nõukogu

Tartu Ülikooli usuteaduskond

EELK Usuteaduse Instituut

EMK Teoloogiline Seminar

EEKBL Kõrgem Usuteaduslik Seminar

Konverents „Maarjamaa – ajaloo teadmusega eilsest homsesse”

Eesti Meremeeste Misjon

Dr Hans Hanseni Stipendium

Dr Andrus Saare Stipendium

Peatoimetaja Eerik Jõks
Keeletoimetaja Eha Kõrge
Kujundus ja Tiina Sildre

digitaalne fototöötlus

Fotod: Ruudi Leinus, Mati Mõttus ja Urmas Roos (vt lk 487)

Jooniste graafika Piret Frey

Kaart esikaane pöördel Mari-Liis Bassovskaja

Autoriõigus Eesti Kirikute Nõukogu, 2016

ISBN 978-9949-9228-3-3

Trükk Tallinna Raamatutrükikoda

Tellimine www.ekn.ee

Sisukord

	Lühendid	8
	Kogumiku autorite tutvustused	9
	Eesti Kirikute Nõukogu presidendi tervitus <i>Andres Põder</i>	19
	Religioonisotsioloogiast misjoniteoloogiasse – toimetaja eessõna <i>Eerik Jõks</i>	20
1	Uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015” tulemuste analüüs	35
1.1	Kokkuvõte uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015” tulemustest <i>Eve Telpt</i>	36
1.2	Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EEU 2015 põhjal <i>Kaido Soom, Eerik Jõks</i>	69
1.3	Kristlaseks saamine ja kristlaseks jäämine	89
1.3.1	Kiriku/usuliikumisega liitumise põhjustest <i>Liina Kilemit</i>	89
1.3.2	Takistused kogudusega liitumisel <i>Kerstin Kask</i>	111
1.3.3	Kogudusse integreerumisest <i>Timo Švedko, Ingmar Kurg</i>	120
1.4	Eesti ühiskonna religioossusest ja sekulariseerumisest mittereligioossete eestlaste alusel <i>Atko Remmel</i>	131
1.5	Asendus kristlus <i>Lea Altnurme</i>	152
1.6	Kristlus ja teised vaimsed praktikad (viis aastat hiljem) <i>Indrek Pekko</i>	165
1.7	Kas fundamentaalne kristlus on ohuks demokraatiale <i>Ain Riistan</i>	183
1.8	Homoseksuaalsusesse suhtumine tänapäeva Eestis <i>Alar Kilp</i>	191
2	Missioloogilised võimalused tänapäeva Eestis	205
2.1	Toimetaja eessõna <i>Eerik Jõks</i>	206
2.2	Sissejuhatus: Kuhu lähed, Maarjamaa misjon? Eesti misjonisituatsioon ja -perspektiiv <i>Ingmar Kurg</i>	208
2.3	Asendus kristlus kui missioloogiline võimalus	224
2.3.1	Kirjeldav osa <i>Lea Altnurme</i>	224
2.3.2	Seletav osa <i>Einar Laigna</i>	227

2.4	Uus vaimsus kui missioloogiline võimalus	233
2.4.1	Kirjeldav osa <i>Lea Altnurme</i>	233
2.4.2	Seletav osa <i>Mart Metsala</i>	237
2.5	Kristlusevälised vaimsed praktikad kui missioloogiline võimalus	248
2.5.1	Kirjeldav osa <i>Indrek Pekko</i>	248
2.5.2	Seletav osa <i>Üllas Tankler</i>	255
2.6	Noored kui missioloogiline võimalus	262
2.6.1	Kirjeldav osa <i>Olga Schihalejev</i>	262
2.6.2	Seletav osa I <i>Helina Voogne, Titta Hämäläinen</i>	269
2.6.3	Seletav osa II <i>Jakob Rimmel</i>	275
2.7	„Kihelkond“ kui missioloogiline võimalus	281
2.7.1	Kirjeldav osa <i>Indrek Soidla, Indrek Pekko</i>	281
2.7.2	Seletav osa I <i>Hedi Vilumaa</i>	291
2.7.3	Seletav osa II <i>Ago Lilleorg</i>	302
2.8	Meedia kui missioloogiline võimalus	306
2.8.1	Kirjeldav osa <i>Helle Aan</i>	306
2.8.2	Seletav osa <i>Tauno Toompuu</i>	318
2.9	Võrguühiskond kui missioloogiline võimalus	321
2.9.1	Kirjeldav osa <i>Ave Roots, Laur Lilleoja, Mai Beilmann</i>	321
2.9.2	Seletav osa <i>Meego Rimmel</i>	336
2.10	Eesti rahvakultuur kui missioloogiline võimalus	342
2.10.1	Kirjeldav osa <i>Marju Kõivupuu</i>	342
2.10.2	Seletav osa <i>Eenok Haamer</i>	350
3	Eile nägin ma Eestimaad!?	361
3.1	Toimetaja eessõna <i>Eerik Jõks</i>	362
3.2	Eile nägin ma Eestimaad! – kaks esseed välisautoritelt	367

3.2.1	Eile nägin ma Eestimaad! <i>Terra Mariana</i> – järelsõna <i>Peter Allan</i>	367
3.2.2	Eile nägin ma Eestimaad! Arutlusi Maarjamast ühe tšehhi vaatenurgast <i>Pavel Hošek</i>	371
3.3	Minu unistuste kirik – neliteist esseed Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku vaimulikelt ja ilmiktöö tegijatelt	377
3.3.1	Minu unistuste kirik <i>Annika Laats</i>	377
3.3.2	Minu unistuste kirik <i>Eerik Jõks</i>	379
3.3.3	Minu unistuste kirik. Üksnes kristlus – ainumõeldav tee enesemõistmisele kirikuna, kristlusena, preestrina <i>Enn Auksmann</i>	383
3.3.4	Minu unistuste kirik <i>Jaan Lahe</i>	386
3.3.5	Minu unistuste kirik <i>Joel Reinaru</i>	388
3.3.6	Minu unistuste kirik <i>Kaisa Kirikal</i>	391
3.3.7	Minu unistuste kirik <i>Leevi Reinaru</i>	394
3.3.8	Minu unistuste kirik <i>Malle Pärn</i>	398
3.3.9	Minu unistuste kirik <i>Margit Nirgi</i>	400
3.3.10	Minu unistuste kirik. Januev maailm ja Jumal Kuu pimedamal küljel <i>Mari Paenurm</i>	404
3.3.11	Minu unistuste kirik. Reformatsiooni 500. aastapäevaks <i>Mart Jaanson</i>	406
3.3.12	Minu unistuste kirik. <i>Pax et bonum!</i> <i>Pia Ruotsala</i>	409
3.3.13	Minu unistuste kirik <i>Tuuliki Jürjo</i>	412
3.3.14	Minu unistuste kirik. Vaikseks jäädes on kuulda ... <i>Urmas Nagel</i>	415
3.4	Kristluse homsest päevast Eestis – millised on ristirahva võimalused? <i>Urmas Viilma</i>	419
	Lisa. EUU 2015 tulemused tunnuste „sugu” ja „rahvus” alusel	433
	Fotode loetelu	487

Lühendid

AKEL	Adventistide Koguduste Eesti Liit
EAÕK	Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik
EB	Eurobaromeeter
EEKBKL	Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit
EELK	Eesti Evangeelne Luterlik Kirik
EELKKA	Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi Arhiiv
EKEK	Eesti Karismaatiline Episkopaalkirik
EKN	Eesti Kirikute Nõukogu
EKNA	Eesti Kirikute Nõukogu arhiiv
EKNK	Eesti Kristlik Nelipühi Kirik
EL	Euroopa Liit
EMK	Eesti Metodisti Kirik
ERR	Eesti Rahvusringhääling
ES	Euroopa Sotsiaaluuring
ETV	Eesti Televisioon
EUU	Religioonisotsioloogiline uuring „Elust, usust ja usuelust”
K	küsimus
KKL 2015	Süvaintervjuudega uuring „Kristlike kogudustega liitumine 2015”
MPEÕK	Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik
MRV	mittereligioosne vaimsus
N =	küsimusele vastanute arv
REL	Rahva ja eluruumi loendus
RKK	Roomakatoliku Kirik
RSE	2014 Sotsioloogiline uuring „Religioossed suundumused Eestis 2014”
TÜ	Tartu Ülikool
UAK	Uusapostlik Kirik
UV 2010	Religioonisotsioloogiline uuring „Uus vaimsus 2010”
WVS	World Value Survey, Maailma Väärtuste Uuring

1.7 Kas fundamentaalne kristlus on ohuks demokraatiale *Ain Riistan*

1.7.1 Sissejuhatus: teema taustast

Artikli pealkirjas püstitatud küsimus kogumiku „Kuhu lähed, Maarjamaa?” EEU 2015 tulemuste analüüsi plokis vajab selgitust. See teema tõstatas küsitluse ettevalmistamise ajal valitsenud mõneti uudsest poliitilisest situatsioonist, milles Eesti kirikud end leidsid. Laias laastus võib seda olukorda kirjeldada nõnda.¹

Käesoleval aastal täitus 25 aastat Eesti taasiseseisvumisest. Nende aastate jooksul on Eesti ühiskond algusega võrreldes oluliselt muutunud: 1990. aastate totalitaarsest ühiskonnast vabanemise eufooria, Eesti riikluse järkjärguline ülesehitamine, krooni kasutuselevõtt, olulised ja valusad reformid majanduses päädisid 2000. aastate stabiilsuse, Euroopa Liidu (EL) ja NATOga liitumise, läänesuunaliste piiride kadumise ja ajaloos enneolematu heaolu tõusuga. 2007. aasta lõpus alanud majandussurutis, mis rahvasuus kiiresti MASU hüüdnime sai, võimaldas Eestil paradoksaalsel kombel täita euroalaga liitumise inflatsioonikriteeriumid. Nii on meil 2011. aastast alates euro, mis hoolimata vahepeal aset leidnud Kreeka võlakriisist ja Suurbritannia Euroopa Liidust lahkumise vapustusist ikkagi stabiilsena püsib. EEU 2015 küsitluste läbiviimise ajal kevadel olid õhus juba ka Euroopa praeguse pagulaskriisi esimesed märgid, ent siingi võib öelda, et paljude Eesti inimeste mure Lähis-Ida ja Aafrika päritoluga pagulaste võimaliku Eestisse saabumise osas annab märku sellest, mida kardetakse kaotada: Eesti on jõudnud oma elujärgjega heaoluühiskonna lävele.

Eesti kirikud on selle aja jooksul üsnagi aktiivselt osalenud ühiskondlikes ja poliitilistes protsessides. Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) loodi nõukogude aja lõpu uutmise tuultes juba enne Eesti taasiseseisvumist eesmärgiga parandada kirikute ja riigi suhtlust ning ühiskonnas kaasa rääkida. Siinkohal tuleb kindlasti rõhutada toonase sammu konstruktiivset iseloomu. Näiteks EKNi pidulik asutamine 1989. aasta 16. veebruaril just õigeusu Pühtitsa kloostri Kuremäel oli märgilise tähendusega toona tasapisi süvenenud eesti- ja venekeelset elanikkonda vastandavate pingete taustal. Peamiselt vene keelt kõnelevate õigeusklike koostöö kõigi teiste, peamiselt eesti keelt kõnelevate kirikutega oli selge samm ühiskondliku stabiilsuse suunas.² Kirikute ühiskondlikku tähtsust tõstis kahtlemata ka EKNi initsiatiivil toonase Eesti Vabariigi Ülemnõukogu presiidiumi poolt vastu võetud seadlus 16. novembrist 1990, millega kuulutati riiklikeks pühadeks esimene ja teine jõulupüha ning suur reede ja tähtpäevaks esimene ülestõusmispüha. Märksõnaks on siin kirik kui riiklikule ja rahvuslikule isolemisele sügavuse andja ning kultuurilise järjepidevuse kandja. Kui vaadata EKNi ja selle liikmeskirikute tegevust Eesti taasiseseisvumise esimesel kümnendil, siis võib üldistatult öelda, et kirikud osalesid aktiivselt Eesti riigi ülesehitamises. Eriti tähelepanuväärsed on EKNi läkitused aastaist 1991–1995, mis puudutasid vägagi laia teemade ringi ja olid seotud ühiskondlike sündmustega, nagu terroriakt Leedus (1991), Eesti Vabariigi 75. aastapäev (1993), Estonia katastroof (1994) ja riigikogu valimised (1995). EKN avaldas ka

¹ Alljärgnevad mõttekäigud toetuvad osaliselt 18.02.2014 Pühtitsa Jumalaema Uinumise Stavropigiaalses Naiskloostri Kuremäel toimunud Eesti Kirikute Nõukogu 25. aastapäevale pühendatud konverentsil autori peetud ettekandele *Oikumeenia väljakutse tänases Eestis*. Autor tänab ka Alar Kilpi, kes on esitanud asjalikke kommentaare käesolevale artiklile.

² Lähemalt vt Riho Saard, „Eesti Kirikute Nõukogu loomine”. – Riho Altnurme (toim), *Eesti oikumeenia lugu*. Tartu: Tartu Ülikool, Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu, 2009, 219–248.

seisukohavõtte ühiskonda puudutavates küsimustes: surmanuhtluse kaotamise poolt (1991) ja prostitutsiooni seadustamise vastu (1994).³ Vaimulikud osalesid poliitilises tegevuses nii riigi kui kohalike omavalitsuste tasandil, vahepeal loodi koguni kristlik partei. Esialgu ideedena välja pakutud teemad, nagu kaplanaat sõjaväes ja vanglates, religiooniõpetus koolides, on nüüdseks institutsionaalselt teostunud. 2000. aastate olukord oli juba muutunud, kuna riik oli selleks ajaks saanud oluliselt rohkem „valmis” ja riigi ülesehitamise struktuursed probleemid asendusid peamiselt üksikisikute käitumisega seotud küsimustega.⁴ Eesti Euroopa Liiduga liitumise referendumi eel 2003. aastal esinesid erinevad kirikud juba mõneti erinevate avaldustega: kui Eesti Evangeelne Luterlik Kirik julgustas inimesi ELi poolt hääletama, siis Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Koguduste Liit kinnitas liikmete otsustusvabadust selles küsimuses, hääletagu nad siis poolt või vastu.⁵ Kui vaadata EKNi kui organisatsiooni avaldusi, siis uuel aastatuhandel ongi need keskendunud peamiselt inimeste moraali puudutavatele küsimustele: abort (2001; 2009; 2012), inimkaubandus (2005), bioetika (2005), suhtumine põgenike vastuvõtmisesse (2015).

Eraldi teemana joonistub siit aga välja homoseksuaalsusesse ja kooseluseadusesse suhtumise küsimus. Avaldusi on riburada: seisukoht homoseksuaalsuse küsimuses (2008), arvamus kooseluseaduse väljatöötamise kohta (2012) ja seisukoht kooseluseaduse eelnõu kontseptsiooni kohta (2012), perekonna ja abielu väärtustamine (2014), avalik kiri Eesti Vabariigi Riigikogule seoses kooseluseaduse eelnõuga (2014). Asjaolu, et seda teemat tajutakse olulisena, väljendub ka käesolevas kogumikus, kus järgnev artikkel on samale küsimusele pühendatud. Siinkohal tuleb aga rõhutada varasemaga võrreldes uutset olukorda, milles EKNi liikmeskirikud on end leidnud. Kuigi neis kirikutes on ka inimesi, kes on kooseluseaduse suhtes kas neutraalsel või positiivsel seisukohal, on kirikute juhtkonnad oma ametlikud positsioonid avaldanud. Nagu lugeja teab, on kooseluseadus osutunud viimastel aastatel üheks enim kogu ühiskonnas kirgi kütnud teemaks ja kirikud, kes seni püüdsid eri teemadel kõnetada Eesti ühiskonda tervikuna, on nüüd selles küsimuses haaratud teravasse parteipoliitilisse võitlusesse. Selles võitluses kõlava retoorika kohaselt on kooseluseadus ühiskonda lõhestav seadus ja „lõhestajad” on parajasti ikka need, kes on vastaspoolel.

Olukorra ebamugavust näitlikustavad ilmekalt ka teised mured, mis kirikutel seoses kooseluseadusega on, nimelt EKNi avaldused seoses sõnavabadusega lähtuvalt Karistusseadustikku kavandatavatest muudatustest seoses vaenu õhutamiseiga aastaist 2012 ja 2015. KarS § 151 määratleb vaenu õhutamise kui tegevuse, millega avalikult on kutsutud üles vihkamisele, vägivalle või diskrimineerimisele seoses rahvuse, rassi, nahavärvi, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, seksuaalse sättumuse, poliitiliste veendumuste või varalise või sotsiaalse seisundiga.⁶ Kirikute probleem on ilmne – põhimõtteliselt on võimalik, et ühel hetkel leiavad nad end olukorrast, kus nende õpetuslik seisukoht homoseksuaalsuse taunimisest on korraga kriminaliseeritud.

³ Läkited on loetavad EKNi kodulehel. http://www.ekn.ee/sisu.php?lehe_id=2 – vaadatud 03.10.2016.

⁴ Vt ka Riho Altnurme, „Eesti Kirikute Nõukogu suhted riigiga”. – *Eesti oikumeenia lugu*, 283–304.

⁵ Ain Riistan, Lea Altnurme, „Aspects of Identity-Related Bible Reading: Estonian Churches in the Wake of Referendum about Estonia Joining the EU”. – *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte* 40, 2006, 97–111.

⁶ Vt <https://www.riigiteataja.ee/akt/13326359?leiaKehtiv> – vaadatud 03.10.2016.

1.7.2 Fundamentaalsest kristlusest

Kooseluseadusesse suhtumisega seondub ka sellele eelnenud samuti kirglik debatt seksuaalvähemustesse suhtumise osas, mille vallandas 2011. aasta septembris internetis avaldatud „Humanistliku kristluse manifest”.⁷ Manifestil, mis kutsus kirikuid üles avatusele vähemuste suhtes, oli hulganisti kriitikuid. Just kriitikute leerist pärineb ka käesoleva artikli pealkirjas kajastuv fundamentaalse kristluse mõiste. Vaidlusis ja aruteludes nimetasid mõned konservatiivid end otsesõnu fundamentalistideks,⁸ teinekord aga fundamentaalseteks kristlasteks ehk vundamendil põhinevateks kristlasteks. Vundamendiks on seejuures Pühakiri, mille homoseksuaalsust taunivate tekstide tõlgendamine tänapäevases kontekstis on võtmeküsimus.⁹ Neis seostes määratlesid fundamentaalsed kristlased end inimestena, kelle jaoks Piibel on jätkuvalt autoriteetne ka siis, kui tänapäevased muutunud kultuurilolud ahvatlevad kristlasi Piibli teatud õpetustest loobuma.¹⁰ Siinkohal tuleb rõhutada, et selline sõnakasutus ei ole siiski väga laialt levinud – enamasti on see ette tulnud kristlaste omavahelistes mitteformaalsetes vestlustes.

Aga siit ka probleem: fundamentaalne kristlus ja fundamentalistlik kristlus on mõisted, millel on laiem usundilooline ja religioonisotsioloogiline tähendus. Tänapäeval tähistatakse sõnaga fundamentalism selliseid usulisi ja ideoloogilisi maailmavaateid, mis oma ainutõest lähtuvalt vastanduvad sõjakalt modernse maailma mitmekesisusele. Fundamentalism on ähvardav usuäärmuslus.¹¹ Selles kontekstis kerkibki küsimus, kas ja millisel määral on kooseluseadusele vastandumine fundamentalismi väljendus? Ja kas kõik vastustajad on siis kohe fundamentalistid?

Seosed on täiesti leitavad. Protestantlik kristlik fundamentalism, mille järgi kõik teised tänapäevased fundamentalismid oma nime on saanud, tekkis 19. sajandi lõpu- ja 20. sajandi esimestel kümnenditel Ameerika Ühendriikides traditsionaalse elukäsitlusega kristlaste reaktsioonina kiiresti muutuvale maailmale. Võtmeküsimuseks oli esialgu kirikute ja teoloogiliste kõrgkoolide kaasaminek Euroopast pärit ajaloolis-kriitiliste piibliuurimise meetoditega (mida Ameerikas kõrgemaks kriitikaks nimetama hakati), mis näisid laastavat Pühakirja autoriteeti – Mooses polegi ühtäkki Moosese raamatute autor jne. Evolutsiooniteooria näis ümber lükkavat piibelliku loomisõpetuse. Traditsionalistid hakkasid rõhutama Piibli sõnasõnalist inspireeritust ja kinnitasid nende jaoks kesksete teoloogiliste tõdede fundamentaalset tähtsust: Pühakirja ilmeksimatus, Jeesuse neitsistsünd, Kristuse lunastav surm, tema ihulik ülestõusmine, imede objektiivne reaalsus.¹² Sellest ajast seostataksegi fundamentalismi esmajoones just sõnasõnalise

⁷ Vt http://www.petitsioon.com/humanistliku_kristluse_manifest – vaadatud 03.10.2016.

⁸ Vt Ain Riistan, *Fundamentalismi konstrueerimine*. KVÜÖA Toimetised 16, 2012, 284. http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2013/05/KVUOA_Toimetised_16_14_Riistan.pdf – vaadatud 03.10.2016.

⁹ Ülevaatlük tagasivaade neile debattidele on ilmunud Urmas Nõmmikul, vt Urmas Nõmmik, „Pauluse kirjad ja (homo)seksuaalsus – tagasivaade Eesti diskussioonis kasutatud hermeneutilistele argumentidele, 1. osa”. – *Kirik & Teoloogia*, nr 212, 2016 (1.1.2016). <http://kjt.ee/2016/01/27785/> – vaadatud 03.10.2016; ja Urmas Nõmmik, „Pauluse kirjad ja (homo)seksuaalsus – tagasivaade Eesti diskussioonis kasutatud hermeneutilistele argumentidele, 2. osa”. – *Kirik & Teoloogia*, nr 213, 2016 (8.1.2016). <http://kjt.ee/2016/01/pauluse-kirjad-ja-homoseksuaalsus-tagasivaade-estti-diskussioonis-kasutatud-hermeneutilistele-argumentidele-2-osa/> – vaadatud 03.10.2016.

¹⁰ Nt 2012. aasta kevadel markeeris Heikki Silvet Tartu Teoloogia Akadeemia õppeaasta lõppu tähistaval õppejõudude lõunasöögil peetud ettekandes konservatiivse piibliurru kristluse sõnamänguliselt kui „vundamentalismi”.

¹¹ Heaks näiteks on värskest ilmunud akadeemiline käsitlus, mille pealkiri „Fundamentalismid. Ähvardused ja ideoloogiad moodsas maailmas” kõneleb ise enda eest: James D.G. Dunn (toim), *Fundamentalisms: Threats and Ideologies in the Modern World*. London, New York: I.B.Tauris, 2016.

¹² Vt Riistan, 2012, 280–281.

piiblitõlgenduse ja loodusteadustele vastandumisega. Kooseluseadusega pole sellel kõigel esmapilgul mingit pistmist. Siiski on seos siinkohal juba osaliselt välja toodud: selleks on reaktsioon muutuvale maailmale.¹³ Kui 20. sajandi alguse fundamentalistid seksuaalsuse küsimustega eriti ei tegele, sest need teemad polnud veel õhus, siis fundamentalistide esiletõusu teise laine ajaks 1970. aastate lõpu ja 1980. aastate USAs oli olukord juba oluliselt muutunud. Vahepeal üsna tagasitõmbunult tegutsenud fundamentalistid asusid jõuliselt tegutsema poliitikas: moodustati kümnekond aastat aktiivselt tegutsenud „Moraalse enamuse” (*Moral Majority*) liikumine eesmärgiga tuua religioon tagasi poliitikasse nõnda, et ameeriklaste elukorralduse alused oleksid dikteeritud Piibli, mitte „liberaalse vähemuse” väärtuste poolt. „Moraalse enamuse” taustajõuks olnud „Kristlik uusparempoolsus” (*New Christian Right*) vastustas aborti, homode õigusi, igasugust koostööd Nõukogude Liiduga, naistele võrdsete õiguste andmise konstitutsiooniparandust (*Equal Rights Amendment*) ning feminismi.¹⁴

Aga fundamentalismi puhul on asjad siiski keerulisemad kui lihtsalt traditsioonidest kinnihoidmine ja muutuvale maailmale (sh geiõigused) vastandumine. Võtmeküsimuseks on, kuidas fundamentalismi üldse määratletakse. Kui selle sõna tavakasutus võib kohati olla üsna laialivalgud ja ühiskondlikes vaidluses ka lihtsalt negatiivselt sildistav, siis teaduslikud analüüsid toovad selle mõiste juurde rea tingimusi, mis peavad vähemalt osaliselt täidetud olema, et mingit nähtust fundamentalistlikuks saaks nimetada. Ehk teisisõnu – mitte igasugune veendumuskindlus ei ole veel fundamentalism ja mitte iga kooseluseaduse vastustaja ei ole fundamentalist.

Teooriaid, mis üritavad fundamentalismi terviklikult kirjeldada ja analüüsida, on tänapäeval mitmeid. Käsitlus, millega aga enam-vähem kõik praegused religiooniloolased arvestama peavad, on rahvusvaheline interdistsiplinaarne uurimuste seeria pealkirja all „Fundamentalismi projekt” (*The Fundamentalism Project*), mille 1990. aastatel viis läbi Chicago ülikool ja mida toetas Ameerika teaduste akadeemia. Eri maailmajagudes ja eri religioone hõlmavate uurimuste tulemused on lühidalt kokku võetavad järgmises definitsioonis:

Fundamentalism [---] viitab eristatavale religioosse sõjakuse mallile, mille kohaselt end „tõelisteks usklikeks” määratlenud inimesed üritavad peatada religioosse identiteedi hajumist, kindlustada religioosse kogukonna piire ja luua elujõulisi alternatiive sekulaarsetele institutsioonidele ning käitumismallidele.¹⁵

Fundamentalismi projekti võrdlevas perspektiivis on fundamentalism eelkõige „tugev usk”, mis eristub traditsioonilisest religioossusest oma reaktiivsuse poolest. Fundamentalistide esimesed vastased on tavapäraselt nende endi peajoone usukaaslased, kes on nende arvates teinud liiga palju kompromisse usuvaenulikuna käsitletud muutuva maailmaga. Ülalkirjeldatud Ameerika protestantliku fundamentalismi arengulugu on selliste hoiakute tüüpnaide. Vastandumise käigus luuakse tavaliselt uus alternatiivne usukogukond, mis joonistab teravad piirid „meie” ja „nende” vahele. Selle uue kogukonna uskumused, väärtushinnangud ja käitumismid on liikmete jaoks ainuõiged – kõik

¹³ James Dunn märgib, et samas võttes tuleb käsitleda ka Rooma Katoliku Kiriku „modernismi” hukkamõistu paavst Pius X poolt aastal 1907. Katoliku kiriku toonase hierarhia nägemuses oli modernism sisuliselt liberaalse protestantluse sünonüüm. James D.G. Dunn, 2016, 10–11.

¹⁴ Vt lähemalt Karen Armstrong, *The Battle for God: Fundamentalisms in Judaism, Christianity and Islam*. London: HarperCollinsPublishers, 2001, 309–316.

¹⁵ Gabriel A. Almond, R. Scott Appleby, Emmanuel Sivan, *Strong Religion: The Rise of Fundamentalisms around the World*. Chicago: University of Chicago Press, 2003, 17.

ülejäänud on eksituses. Tekkinud mustvalget maailmapilti iseloomustab mentaliteet, mis tajub end olevat vaenlasist ümber piiratud. Just seetõttu peabki religioon tugev olema. Tugevus saavutatakse selle kaudu, et kuuletatakse rangelt usuliikumise püha teksti autoriteedile. Kõigi suurte maailmareligioonide pühakirjade üheks probleemiks on nende mitmeti tõlgendatavus. Fundamentalistlike liikumiste juhid valivad ühe tõlgendusviisi, tavaliselt sirgjoonelisel sõnasõnalise just selles võtmes, nagu nad seda endale kõige sobivamana näevad, ja kuulutavad kõik teised lugemisviisid valeks. Ainutõde kuulutava lugemisviisiga kaasnev elukäsitlus on tihti ka millenarianistlik – usklikud tajuvad end Jumala eestvõitlejatena osalemas lõpuaegade suures võitluses valguse ja pimeduse jõudude vahel.¹⁶

Kui me vaatleme siintoodu taustal EKNi kuuluvaid liikmeskirikuid, siis võib julgelt väita, et klassikalisest fundamentalismist on asjad üpriski kaugel. Ühes või teises kirikus võib olla fundamentalistlikult meelestatud liikmeid, ent kirikutele tervikuna see ei laiene. Fundamentaalne kristlus ja fundamentalism ei ole kattuvad mõisted. Siinkohal võib siiski arutleda mõne teema üle, mis fundamentalistliku mõtteviisiga seonduvad.

(1) Usulinesõjakus. Fundamentalismid kerkivad tihti esile otsesest konfliktiolukorrast. See tähendab, et me ei tohi ära unustada ka fundamentalistide vastandpoolt. Ameerika protestantliku fundamentalismi tekke puhul valasid õli tulle ka liberaalid. Sama võib öelda juudi ja islamifundamentalismi mitmete vormide tekke kohta – neilgi olid oma aktiivsed vastased.¹⁷ Konfliktiolukordades võtab usuline sõjakus omaks mitmesugused vormid, fundamentalismi projekt joonistab välja neli põhitüüpi: maailma vallutajad, maailma muutjad, maailma loojad ja maailmast tagasitõmbujad.¹⁸ Kui maailma vallutajad on sõjakad otseselt ja relvi kasutades (nagu omaaegsed Ulsteri protestandid Põhja-Iirimaal või tänapäevane ISIS), siis maailma muutjad üritavad olemasolevat poliitilist süsteemi ära kasutades suruda selles kõigile peale oma ainutõde. Käesoleva artikli põhinäiteks olev protestantlik fundamentalism ongi algusest peale käinud just seda teed. Maailma loojad loovad valitseva kultuuri sisse oma subkultuuri, mis on omadele puhas. Näiteks kui valitsevaks muusikastiiliks on rokk, siis nüüd saab sellest usuline rokk, kui räpp, siis nüüd usuline räpp. Maailmast tagasitõmbujad üritavad patuse ja kurja maailmaga üldse mitte kokku puutuda või kui, siis nii vähe kui võimalik.

Eesti kontekstis võime maailma vallutajad ja maailmast tagasitõmbujad rahu-meeli kõrvale jätta, sest esimesi meil õnneks lihtsalt pole (kui jätta kõrvale paar radikaliseerunud moslemit, aga nendega tegeleb Kaitsepolitsei) ja teisi võib vahest leida üksikute äärmuslike pietistide seast. Ka maailma loojatega on nõnda, et kristliku subkultuuri loomine, näiteks kristliku koorimuusika harrastamine ja kiriklike laulupidude korraldamine, on pigem ühiskonda rikastav praktika. Fundamentalistlikuks muutub see alles siis, kui selle juures vastandutakse ilmalikule koorilaulule ja üldlaulupidudele. Maailma muutmine on mõneti problemaatilisem ja kooseluseaduse vastustamine on siinkohal hea testjuhtum. Ühelt poolt tuleb rõhutada, et kooseluseadusele vastandumine on demokraatlikus ühiskonnas täiesti legitiimne tegevus – nagu on seda ka kirikute soov mõjutada teatud küsimustes seadusandlust nende maailmavaatega kooskõlaliseks. Kuid sellise ühiskonnas kirgi kütva teema puhul nagu kooseluseadus on olnud, tuleb tähelepanelikult jälgida selles poliitilises võitluses kasutatud retoorikat. Sildistamine on võte, mida kasutati mõlemalt poolt, kohati mindi ka inetult isiklikuks –

¹⁶ Almond, Appleby ja Sivan, 2003, 17–21.

¹⁷ Armstrong, 2001, 135–198.

¹⁸ Almond, Appleby ja Sivan, 2003, 145–190.

artikli autor ei hakka siinkohal näiteid tooma. Kuid seni, kuni tegemist on lihtsalt poliitilistes protsessides osalemisega (ja seda isegi siis, kui seda tehakse usulistel motiividel), pole selles kõiges otseselt midagi fundamentalistlikku. Fundamentalistlikud jooned omandab see protsess siis, kui vastaspoolt hakatakse demoniseerima nõnda, et vastane omandab üha ähvardavamaid tunnusoone ja muutub üha üldisemaks ja kõikehõlmavamaks. See on protsess, mis võib põhimõtteliselt päädida täiemahulise fundamentalismi esilekerkimisega.

(2) Vaenlase vajadus. Fundamentalismi olemuslik reaktiivsus ja dualistlik mõtteviis tingib paratamatult vajaduse vaenlase järele. Peter Herriot on Fundamentalismi projektis esitatud analüüsinud sotsiaalpsühholoogia, täpsemalt sotsiaalse identiteedi teooria võtmes. Lühidalt öeldes uurib see teooria inimeste grupikäitumist ja -identiteeti. Antud teema raames on kohane põgusalt käsitleda Herrioti kasutatud analüütilist mõistepaari „prototüüp-stereotüüp”. Seejuures on oluline kohe rõhutada, et sotsiaalse identiteedi teooria kasutuses erineb nende mõistete sisu tavakasutusest üsna oluliselt. Mõiste „prototüüp” taustaks on tõdemus, et inimestena on meil mitu identiteeditasandit; meie personaalne identiteet on kogum meie sotsiaalsetest identiteetidest, millega me seotud oleme. Sotsiaalseid identiteete on mitmesuguseid, need võivad olla kultuurilised konventsioonid, millega me end samastame (nt soorollid, rahvuslik eneseteadvus), sotsiaalsetest rollidest (nagu perekonna ja elukutsega seonduv) lähtuv enesetunnetus ja meie kuuluvus erinevatesse gruppidesse. Prototüüp ongi grupikuuluvusega seonduv mõiste. Käesoleva artikli autor kuulub Facebookis gruppi „Heade õppejõudude kogudus”. Grupi enesekirjeldus kõlab nõnda: „Selle koguduse liikmed usuvad, et kui nad annavad endast parima oma üliõpilaste arengu toetamiseks, siis muutub maailm paremaks. Ja oma usku kinnitame igapäevase hea tööga.”¹⁹ See lause viitab teatud konkreetsetele uskumustele, väärtushinnangutele ja käitumisnormidele, mis gruppi iseloomustavad – grupi prototüübile. Prototüüp on grupi iseloomustavate tunnuste kogum, millega grupi liikmed end rohkem või vähem samastavad. Prototüüp loob sarnasust, meietunnet. Selle vastandmõisteks on „stereotüüp”, mis kirjeldab grupist väljapoole jääjaid, *out*-gruppi. Toodud näite puhul on võimalikke *out*-grupe mitu: kõik need inimesed, kes lihtsalt ei ole õppejõud, ja siis ka „halvad õppejõud”. Antud juhul on nii, et head õppejõud mõtleavad positiivselt ja nad ei tegele halbade õppejõudude kirjeldamise ning otsimisega. Aga küllap on igal heal õppejõul olemas mingi oma sisemine tunnetus sellest, milline ta olla ei tahaks – stereotüüp võimaldab markeerida erinevusi.

Fundamentalistlikus grupis võimendub grupiliikme prototüüp protsessis, mida nimetatakse depersonaliseerumiseks – grupiliige näeb end üha enam grupi prototüübi kategooriates ja tema personaalse identiteedi teised aspektid vajuvad tagaplaanile. Ta on järjest vähem teistest erinev indiviid ja üha rohkem grupi liige oludes, kus ka kõik teised on samasugused. Grupiliikmed ei eristu enam üksteisest. Samasugune depersonaliseerumine toimub ka *out*-grupi suhtes: nad ei ole enam erinevad inimesed oma erinevate huvidega, vaid jumalatu maailma esindajad.²⁰ Herriot postuleerib dünaamika: mida kõikehõlmavamaks ja üldisemaks *out*-grupi kohane stereotüüp muutub, seda radikaalsemaks muutub sisegrupi stereotüüp.²¹ Teisisõnu võib seda nimetada vaenlase võimendumiseks. Mida võimsam ja kõikehõlmavam on vaenlane, seda äärmuslikumaid meetmeid tema vastu seismiseks vaja läheb.

¹⁹ Vt <https://www.facebook.com/groups/332255020292631/> – vaadatud 03.10.2016.

²⁰ Peter Herriot, *Religious Fundamentalism and Social Identity*. London and New York: Routledge, 2007, 32–33.

²¹ Herriot, 2007, 34.

Just viimase taustal on mõningase murega olnud jälgitav kooseluseaduse vastustajate retoorika. Võtkem näiteks järgmised väljendid: relativismi diktatuur; liberalismi diktatuur; surmakultuur; ideoloogiline diktatuur lääne demokraatiates; demokraatia on suurem pettus kui kommunism; homomaffia.²² Need on märksõnad, mida on kasutanud oma avalikes seisukohavõttudes erinevad lugupeetud ühiskondlikult aktiivsed kristlased – baptistid, katoliiklased, luterlased. Eraldi võttes on igal konkreetsel juhul tegu meie ühiskonnas täiesti normaalse olukorraga, kus inimesed valutavad südant mitmesuguste ühiskondlike probleemide ja mitmeti tõlgendatavate olukordade pärast. Need väljendid on retooriliselt poleemilised ja poleemikal on sõnavabadusega harjunud inimeste ühiskonnas kindlasti oma koht. Tähelepanuväärsed on siin aga mõttemustrid, mis osalt varjatumalt, osalt avalikumalt nende väljendite taga peituvad. Need markeerivad võimendunud vaenlast, kes või mis on sihikindlalt otsustanud meie ühiskonnast välja juurida kristliku kultuuri väärtused. Veel enam, need muustrid väljendavad võõrandumist ühiskonnast, isegi otsest vastandumist sellele. Tuletagem meelde artikli alguses sedastatut: 1980. aastate lõpu Eesti ühiskond, kirikud sealhulgas, taotles demokraatiat, sest tuldi ju totalitarismi tingimustest. Nüüd on aga demokraatlik ühiskond ise vaenlane – tema süü on selles, et ta on liiga demokraatlik. Kas seda nüüd otse fundamentaalsimiks nimetada saab, on siiski kaheldav, sest teiselt poolt peaks olema selgesti jälgitav ka nende konkreetsete kristlike kooseluseaduse vastustajate võimendunud prototüüp. See ei ole aga meedia vahendusel jälgitav, olles nähtus, mis vajaks tegelikult eraldi uurimist. Ent mingid fundamentalistlikud tendentsid on siiski nähtavasti olemas.

1.7.3 Demokraatiast

Kõigepealt tuleb tõdeda, et mõiste demokraatia on veelgi laialivalgutama sisuga kui fundamentalism ja seda nii akadeemilises kasutuses kui tavainimeste keelepruugis. Üheks põhjuseks on asjaolu, et selle mõistega tähistatakse nii teatud riigivalitsemise vormi kui ka kogumit väärtusist, mis teevad elu heaks ja viitavad sellele, et üht riiki on hästi valitsetud.²³

Eesti keeles võib öelda, et nimisõna demokraatia viitab riigivalitsemise vormile. Sellega peetakse tavaliselt silmas sellised asju nagu kodanike osalemine poliitikas mitmesuguste valimiste kaudu, seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu tasakaalustatud lahusus, kodanikuühiskonna kaasamine riigi elu korraldamisse laiemalt kui ainult valimiste kaudu, kõigi inimeste võrdsus seaduse ees ning inim- ja kodanikuõiguste austamine. Seejuures võivad vastavald institutsioonid, valimiste läbiviimise kord ja inimeste kaasamine olla demokraatlikes ühiskondades üsnagi varieeruvad: Ameerika Ühendriigid on presidentaalse võimuga riik, Suurbritannia ja Põhja-Iiri Ühendkuningriik on, nagu nimigi ütleb, kuningriik, Eesti Vabariik on parlamentaarse võimuga riik.

Seevastu omadussõna demokraatlik viitab mitmesugustele väärtustele, mis demokraatlikke ühiskondi iseloomustavad. Riigid võivad olla ja ongi rohkem või vähem demokraatlikud. See, kuidas ühe riigi demokraatlikkust mõõdetakse, on varieeruv. Näiteks USAs paiknev organisatsioon *Freedom House* mõõdab regulaarselt kahte põhikomponenti: poliitilised õigused (kolm alakomponenti: valimiste protsess, poliitiline pluralism, valitsuse funktsioneerimine) ja tsiviilvabadused (neli alakomponenti:

²² Taas on taustaks autori ettekanne *Oikumeenia väljakutse tänases Eestis*.

²³ Bernard Crick, *Democracy: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002. Loomulikult on elu headus seotud ka majanduse ja muude protsessidega.

usu- ja sõnavabadus, kodanikeühenduste vabadus, võrdsus seaduse ees, üksikisiku õigused). Nende komponentide alusel antavad punktid jaotavad riigid kolme kategooriasse: täiesti vabad, osalised vabad ja mittevabad riigid.²⁴ *Freedom House*'i 2016. aasta raport tõdeb, et 40% maailma elanikkonnast elab vabaduses, 24% osalises vabaduses ja 36% vabaduse puudumise tingimuses. Eesti kuulub vabade riikide hulka, olles kogunud 94 punkti 100st võimalikust. Meie naabritel soomlastel ja rootslastel on punkte 100 ja skaalal 1–7, kus 1 tähistab kõige suuremat vabadust ning 7 vähimat vabadust, on kõik need kolm riiki suurima vabadusega riigid. Lätlastel on punkte 91 ja vabaduseskaala indeksiks 2, mis asetab ka Läti täiesti vabade riikide sekka. Venemaa kogub seevastu ainult 22 punkti ja tema vabaduseskaala indeks on 6, olles sellega mittevaba maa.²⁵ Seejuures tasub tähele panna, et ehkki otsesõnu mõõdetakse siin vabadust, on kõik mõõdikud otseselt seotud liberaaldemokraatliku ühiskonna toimetehhanismidega.²⁶ Mõiste vabadus puudutab seejuures ka ühiskondlikke väärtusi, mis on suunatud sellele, et vastavas ühiskonnas oleks maksimaalselt hea ja turvaline elada kõigil inimestel.

Religiooni roll demokraatlikus ühiskonnas on mitmekihiline ja kohati kantud mõningatest pingetest. Esimeseks võtmesõnaks on siin usuvabadus. Ajalooliselt kerkis usu-vabaduse mõiste esile reformatsioonijärgse Euroopa usuliste vähemusliikumiste seas, kes vaidlustasid valitseja õiguse otsustada, mida tema alamad uskuma ja kuidas mõtlema peavad, väites, et usk on puhtalt Jumala ja inimese vaheline asi ja valitseja ei saa end asetada Jumala positsioonile.²⁷ Samast põhimõttest kasvas välja kiriku ja riigi lahutatuse idee, mis omakorda tähendas ka riigivõimu legitimeerimise ümbermõtestamist: valitseja ei ole enam valitseja lihtsalt sellepärast, et Jumal nii tahab (usuvabadust praktiseerivas ühiskonnas võivad eri osapooltel selles suhtes olla erinevad arvamused, eriti kui valitseja on teist usku), vaid valitsemine peab olema legitimeeritud mingil muul, näiteks sotsiaalse kokkuleppe alusel. Rahvas annab osa oma vabadusest ära, et valitsus võiks hoida riigis korda. Usuvabadusest kasvas välja ka sõna- ja arvamusevabadus ning kokkuvõtteks tekkis ettekujutus vabadest toimijatest koosnevast ühiskonnast, kes organiseerivad oma elu ühiskondliku leppe alusel, arvestades kõikide huve nii erapooletult kui võimalik. Kõige selle taustal kerkis esile ka filosoofiline kontseptsioon inimõigustest, mis on demokraatiaga lahutamatu seotud.²⁸

Demokraatlik usuvabadusel põhinev ühiskond on idee poolest pluralistlik: ühelgi usuliikumisel ei ole ainutõe monopoli teiste üle ja ka ilmalikkus on ühiskonnas täiesti

²⁴ Täpsemalt on metodoloogia lahti kirjutatud siin: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world-2016/methodology> – vaadatud 03.10.2016.

²⁵ Vt raportit: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016> – vaadatud 03.10.2016.

²⁶ Brittide majandusanalüütiline mõttekoda *The Economist Intelligence Unit* kasutab demokraatia mõõtmisel mõneti teistsugust metoodikat: mõõdetakse valimisprotsessi ja pluralismi, valitsuse toimimist, poliitilist osalemist, tsiviilvabadusi (enam-vähem samad mis *Freedom House*'il), ent lisakomponendina mõõdetakse ka poliitilist kultuuri. Tulemuseks on riikide jaotumine nelja kategooriasse: täisdemokraatiad, vigadega demokraatiad, hübriidrežiimid ja autoritaarsed režiimid. 2015. aasta raporti kohaselt on meie lähinaabritest Rootsi ja Soome täisdemokraatiad (riikide pingereas vastavalt 3. ja 8. koht). Eesti on aga 29. kohal Botswana ja Tšiili vahel vigadega demokraatiate pingerea ülemises osas (20. kohast kuni 79. kohani). Läti on 42. ja Venemaa jagab Elevandiluurannikuga autoritaarsete riikide seas 132. kohta. Mõõdikud, mis asetavad Eesti üsna napilt vigadega demokraatiate hulka, on poliitiline osalus, poliitiline kultuur ja tsiviilvabadused. Vt *Democracy Index 2015*: http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2015 – vaadatud 03.10.2016. See raport on ligipääsetav ainult registreerumisel, vabalt kättesaadav info on leitav siit: https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index – vaadatud 03.10.2016. Metodoloogia on registreerumisel kättesaadav raportis *Democracy Index 2012*: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12 – vaadatud 03.10.2016.

²⁷ Vt Ain Riistan, „400 aastat Thomas Helwyse „Ülekohtu saladusest”. 1. osa”. – *Kirik & Teoloogia*, nr 51, 2012. <http://kjt.ee/2012/11/400-aastat-thomas-helwyse-ulekohtu-saladusest-1-osa/> – vaadatud 03.10.2016; ja Ain Riistan, „400 aastat Thomas Helwyse „Ülekohtu saladusest”. 2. osa”. – *Kirik & Teoloogia*, nr 52, 2012, <http://kjt.ee/2012/12/400-aastat-thomas-helwyse-ulekohtu-saladusest-2-osa/> – vaadatud 03.10.2016.

²⁸ Detailsemalt neist protsessidest, küll mõneti teises võtmes, vt Crick, 2002, 32–68.

aktsepteeritav positsioon. Õigemini ongi ühiskond siinkohal tehniliselt ilmalik, sest ainult nii on võimalik saavutada usuvabadust.²⁹ Valitsejad võivad küll pooldada mõnda religiooni, kuid see ei tohi teha neid erapoolikuks teiste suhtes. Religioossele liikumisele tähendab see aga mõningaid kohanemisi ühiskonnaga. Religioon osaleb nüüd ühiskonnas pigem kodanikuühiskonna tasandil. Seejuures võib riik siiski kultuurilistel ja traditsioonilistel põhjustel säilitada sideme religioossete institutsioonidega, nagu on juhtunud ka Eestis. Kuid kuna ühelgi usundil ei ole enam tõe monopoli, siis tuleb neil õppida teistega arvestama.³⁰

Jürgen Habermas võtab selle kokku, sedastades, et religioossed kogukonnad peavad välja arendama sellise enesekohase teadvuse, mis lubab neil ühiskondlikus elus mõistlikult kaasa rääkida: (1) religioonid peavad suhestuma teiste usunditega mõistlikul viisil, (2) loovutama ilmalikku teadmist puudutavad otsused institutsionaliseerunud teadustele ja (3) kohandama oma usuartiklid ühilduma inimõiguste eetika egalitaarsete eeldustega.³¹ Esimese punktiga on EKNi esindatud Eesti kristluses kõik hästi, religioonide dialoog ei ole küll kuigi intensiivne, ent teisi religioone respektieritakse ja vajaduse korral tehakse eri küsimustes ka koostööd. Teise punktiga on samuti hästi ja Tartu Ülikooli akadeemilises keskkonnas võib koguni rääkida teaduse ja religiooni suhete maailma uurimisest eraldi uurimissuunana.³² Kolmandaga on lood aga keerulisemad, sest inimõiguste egalitaarseid eeldusi on mitmesuguseid ja ühiskonnad on seejuures muutumises. Heaks näiteks positiivsest suhestumisest ühiskondlike protsessidega on EKNi avaldus aastast 1991, milles kutsuti toonast Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi kaotama surmanuhtlust.³³ Toonast konteksti arvesse võttes (samsammuline nõukogude aja pärandi revideerimine) tuleks pigem öelda, et kirik mitte ei reageerinud ühiskondlikele arengutele, vaid algatas need. Tollane seisukohavõtt on seda märkimisväärsem, et ühiskonnas valitsesid surmanuhtlusesse suhtumises üsna vastakad arusaamad, mis pole kadunud tänini. EEU 2015 küsimusele „Kas Teie arvates on teatud kuritegude või olukordade puhul õigustatud surmanuhtluse rakendamine?“³⁴ vastas jaatavalt 70% kõigist vastajaist. Kirik seisis selgesti oma väärtuste eest ka siis, kui see oli vastuolus populaarse arvamusega.³⁵ Käesoleva artikli *raison d'être*³⁶ – kooseluseadusse suhtumine – on märgiks vastupidisest protsessist koos sellega kaasneva ambivalentsusega. Maailmas on rida kirikuid, kes on selles küsimuses oma usuartikleid kohandanud. EKNi liikmeskirikud seda ei soovi ja on otsustanud pöördvõrdelises analoogias omaaegse seisukohavõtuga surmanuhtluse kaotamise kohta kooseluseadust mitte toetada. EEU 2015 küsimusele, kuivõrd võiks samasooliste kooselu registreerimine olla lubatav

²⁹ Siinkohal on asjakohane esitada täiendav kommentaar Alar Kilbilt: „Saab väita ka, et tehniliselt riigikiriklik süsteem – ja riigi ja kiriku koostöö või partnerlussüsteem võib ka olla usuvabadusega. Ja vastupidi – tehniliselt ilmalik võib olla ilma usuvabaduseta.“ Alar Kilp, e-kiri autorile 03.10.2016. See siiski ei vaidlusta põhimõtet, et valitsemisalased otsused peavad olema usuliselt/ilmalikult neutraalsed.

³⁰ Peter Herriot tõdeb: „Just see ongi fundamentalistidele vastuvõetamatu. Kuna nende nägemuses on nende uskumused, väärtushinnangud ja käitumismallid ainuõiged, siis on ühiskondlik pluralism, individualism, moraalirelativism ja poliitiline liberalism nende tõelised kultuurilised vaenlased.“ Vt Herriot, 2007, 13.

³¹ Jürgen Habermas, „„The Political“: The Rational Meaning of a Questionable Inheritance of Political Theology“. – Eduardo Mendieta, Jonathan VanAntwerpen (toim), *The Power of Religion in the Public Sphere*. New York Chister, West Sussex: Columbia University Press, 2011, 26–27.

³² Vt <http://www.us.ut.ee/et/teadus/teadus-religioon> – vaadatud 03.10.2016.

³³ Vt http://www.ekn.ee/doc/lakitused/EKNLakitused1991_1999.pdf – vaadatud 03.10.2016.

³⁴ EEU 2015, küsimus K6.

³⁵ Täpsuse huvides tulebki märkida, et formaalselt kaotati Eestis surmanuhtlus alles 1998. aastal, kui Riigikogu ratifitseeris Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni lisaprotokoll nr 6 surmanuhtluse kaotamise kohta. <https://www.riigiteataja.ee/akt/78845> – vaadatud 03.10.2016.

³⁶ Toimetaja märkus. *raison d'être* – olemise mõte.

või mittelubata, vastas 61%, et kindlasti või pigem ei tohiks lubada.³⁷ Analoogia on pöördvõrdeline sellepärast, et rahva toetus selles küsimuses on siiski pigem lisaboonus, kirikute põhimotiiviks oli ikkagi oma seisukohtadele kindlaksjäämine (fundamentaalne kristlus).³⁸ Siit jõuamegi artikli pealkirjas esitatud küsimuseni: kas see on ohuks demokraatiale?

Vastus sõltub kõigepealt sellest, millist demokraatiat me silmas peame. Siinkirjeldatu on seni olnud klassikalise liberaaldemokraatia mall. Aga demokraatiateid on mitmesuguseid. Ülalmainitud *Freedom House*'i mõõdikute kohaselt mittevaba Venemaa on oma põhiseaduselt samuti demokraatia³⁹ ning isegi maailma hetkel kõige autoritaarsem maa Põhja-Korea⁴⁰ peab end demokraatiaks (see viimane sisaldub juba riigi ametlikus nimes – Korea Rahvademokraatlik Vabariik). Nii et selles võtmes võib pisut ironiliselt tõdeda, et juhtugu mis tahes, demokraatiat ei suuda väärata miski.

Põhja-Koreas me siiski vaevalt sooviksime elada. Üksikisiku vabadusi väärtustava liberaaldemokraatia seisukohalt (nagu Eesti) on siin küsimus süsteemi absorbeerimisvõimes: kui palju fundamentaalselt vastanduvaid huvisid üks vaba ja avatud ühiskond seedida suudab, ilma et ta midagi sellest vabadusest ja avatusest kaotaks? See küsimus on olemuslik.⁴¹ Artikli autori hinnangul (ja see ei põhine praegu mingitel uurimustel, vaid on puhtalt intuitiivne) on Eesti seni üsna hästi hakkama saanud ja kirikute poliitiline vastuseis ühele konkreetsele seadusele ei ole demokraatia paati eriti olulisel määral kõigutanud isegi siis, kui kooseluseaduse rakendusaktid on poliitilise tahte puudumisel veel vastu võtmata ja asja hakkab tõenäoliselt lahendama kohtuvõim. See tähendab, et Eesti demokraatia saab endale neid eriarvamusi lubada. Miski pole muidugi kivisse raiutud ja arengud eri suundades, nii suurema kui vähema vabaduse poole, on tulevikus põhimõtteliselt siiski võimalikud, eriti silmas pidades asjaolu, et vastandumiste kasv on tänapäeval täheldatav paljudes riikides.⁴²

Nende pragmaatiliste kaalutluste juurest tagasi Habermasi teeside juurde tulles leiab artikli autor, et kirikud ei peaks oma usuartikleid kohandama igas punktis, ühildamaks inimõiguste eetika egalitaarsete eeldustega. Kirikutel on põhimõtteline õigus öelda, et nende arvates on teatud konkreetset juhul vabadustega liiale mindud. See kuulubki poliitilises protsessis osalemise juurde ja viimane on omakorda üks demokraatia alusväärtusi. Kui kodanike kaasatus ja dialoog on demokraatia toimimise jaoks olulised, siis kuuluvad selle protsessi juurde ka mittenõustumised. Siit tõusetub veel üks küsimus: kui riik on oma toimemehhanismidelt ilmalik, siis kuidas suhtuda sellesse, et osa selle kodanikest tahab osaleda poliitilistes protsessides, toetudes religioossetele argumentidele? Erinevad riigid on selle lahendanud erinevalt. Prantslaste *laïcité*-printsip⁴³ püüab vähendada religiooni rolli poliitikas niipalju kui võimalik. Eestis on siiaani pigem mindud teist teed: kui religioosset inimesed tahavad osaleda ühiskondlikus elus

³⁷ EEU 2015, küsimus K3/I.

³⁸ Asjaolu, et mitmed kooseluseadust vastustavad poliitikud toetavad oma retoorikas kristlikke väärtusi, ei ole samuti otseselt seotud kirikute motiiviga jääda kindlaks oma vundamendile.

³⁹ Vt <http://www.constitution.ru/en/10003000-02.htm> vaadatud 03.10.2016.

⁴⁰ Vt *Democracy Index 2015*.

⁴¹ Alar Kilp täpsustab: „Mingis mõttes on vist teema ka see, kuivõrd fundamentaalseid hoiakuid liberaaldemokraatlik ühiskond ja kultuur sallib ja kuivõrd just vastupidi, just sellises kultuuris saab neid väljendada ja esitada. Mingil määral on siin see tahk ka, et liberaalses ühiskonnas saavad inimesed valida endale usugruppe, kus fundamentaalsed veendumused grupiti erinevad. Nii on usuvabadus, nii on demokraatia ning nii on ka fundamentaalsed usuihendused, nii et suure pildis nähtuste vahel on olemas teatav toimiv tasakaal.” Alar Kilp, e-kiri autorile 03.10.2016.

⁴² Autor tänab Alar Kilpi sellele tähelepanu juhtimise eest. Alar Kilp, e-kiri autorile 03.10.2016.

⁴³ Toimetaja märkus. *laïcité*-printsip – religioosse sekkumise puudumine riigi valitsemises.

oma usuveendumuste põhjal, siis tuleb sellega arvestada. Heaks näiteks on siinkohal Riigikogus 28.08.2014 korraldatud arvamusseminar „Kooseluseaduse tahud ja teravikud”, kus teiste seas esinesid ka teoloogid ja võtsid sõna kirikujuhid.⁴⁴ Usul põhinevad argumentid mingi otsuse kasuks ei pruugi veenda ilmalikku inimest, kuid nende argumentide arvestamine praktilisel tasandil on võimalik ka teistel alustel. Olgugi et religioossed argumentid ei töötanud kooseluseaduse puhul (vähemalt sel hetkel, kui seadus Riigikogus vastu võeti), siis positiivseks näiteks on EKNi 2015. aasta läkitus „Suhtumisest põgenike vastuvõtmisesse”, milles kinnitatakse: „EKN näeb põgenike aitamises kristliku ligimesearmastuse ja piibelliku ellusuhtumise väljendust.”⁴⁵ Ilmalikul valitsusel ei olnud probleeme arusaamisega, et ligimesearmastus on piibellik põhimõte ja ta võttis EKNi koostööpakkumise heameelega vastu. Ja taas, nagu ka surmanuhtluse kaotamise kaasuse puhul, asusid kirikud sealjuures põhimõttekindlalt seisukohale, mille suhtes elanikkonna seas valitses tugev vastumeelsus: samal ajal avaldatud TNS Emori uuringu kohaselt leidis 53% elanikest, et pagulasi ei tohiks Eestisse lubada.⁴⁶

1.7.4 Kokkuvõtteks

20. sajandi kogemus näitab, et demokraatia on siiani ka fundamentalistliku kristlusega hakkama saanud. Ja juhul kui fundamentalistliku kristluse kõrval on demokraatia jaoks probleemiks ka fundamentaalne kristlus, siis on see demokraatia siseprobleem. Fundamentaalselt kristlust võiks ju õigupoolest selle artikli lõpus ka lihtsalt kristluseks nimetada, sest alusveendumuste juurde jäämine ja usu alusteksti, Pühakirja tõsiselt võtmine on kristluse jaoks nagunii olemuslik. Demokraatiast: fundamentalistliku kristluse suund on vabaduse vähendamine selle kaudu, et vabadusele seatakse sellised piirid, nagu see fundamentalistile õige näib. Mittefundamentalistlik kristlus ehk lihtsalt kristlus on dialoogiline. Ta ei ole lahus ega vastandu sellele demokraatlikule ühiskonnale, milles ta elab ja toimib, ehkki võib teinekord mõnes küsimuses ühiskonna enamuse või valitsuse arvamuse suhtes kriitiline olla. Samas võib ta teises küsimuses olla kas avalikku arvamust või poliitikute otsust toetav. Ta ei ole eksimatu, mõnikord võib ta heast tahetest mõjutada ühiskondlikke protsesse või minna nendega kaasa nõnda, et selle tagajärjel mõned demokraatlikud printsiibid kannatavad ja vabadus väheneb (autor siin konkreetseks ei läheks, ent ajaloost leiame mitmesuguseid näiteid). Aga ta on õppimisvõimeline, kuna ka tema enese sees toimub teoloogiline dialoog, mis ammutab oma ainet just sellest samast Pühakirjast, mida ta tõsiselt võtab.

⁴⁴ Vt <https://www.youtube.com/watch?v=6c57cVEV3aQ&feature=youtu.be> – vaadatud 03.10.2016.

⁴⁵ Vt <http://www.ekn.ee/inc.lakitus.php?id=34> – vaadatud 03.10.2016.

⁴⁶ Vt https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/failid/arvamusuuring_eesti_elanike_suhtumisest_pogenikekriisi_dets2015.pdf – vaadatud 03.10.2016.